
WPROWADZENIE

MARIA ŁUSZCZYŃSKA

GERONTOLOGICZNA PRACA SOCJALNA — KONTEKSTY, DEFINICJE, WYZWANIA

ABSTRAKT

Gerontologiczna praca socjalna to coraz bardziej autonomizująca się dziedzina pracy socjalnej, która jest specyficzna ze względu na profil odbiorców usług. Osoby starsze w porównaniu z innymi beneficjentami społecznych systemów wsparcia, w tym systemu pomocy społecznej, różnią się bowiem pod względem poziomu posiadanych zasobów, zróżnicowanych potrzeb, ale przede wszystkim ogromnego wewnętrznego zróżnicowania tej grupy. Ich zasoby materialne, społeczne i wynikające z historii życia przy jednoczesnej narastającej z wiekiem potrzebie otrzymywania wsparcia sprawiają, że jako adresaci działań pomocowych stają się grupą dostępną, ale też wymagającą.

Celem artykułu jest ukazanie, czym jest gerontologiczna praca socjalna w szerszym kontekście pracy socjalnej. Autorka podejmuje również próbę zdefiniowania i znalezienia specyfiki jej funkcjonowania. Ukazuje ją w szerszym niż dotychczas w Polsce kontekście bardziej merytorycznym niż formalnym.

Słowa kluczowe: starzenie się, osoby starsze, problemy społeczne, praca socjalna, gerontologiczna praca socjalna

WPROWADZENIE

Czy starość jest problemem społecznym? Zgodnie z definicją, przedstawioną przez Krzysztofa Fryszackiego (2000, s. 206) „problemy społeczne są definiowane jako zagrożenie dla wartości, norm społecznych, reguł instytucjonalnych, ogólnego porządku społecznego czy szczególnych interesów, wreszcie w skrajnych przypadkach dla trwania społeczeństwa jako takiego. Określenie czegoś mianem problemu społecznego wymaga pewnej jednomyślności oraz implikuje przekonanie o możliwości przezwyciężenia tego zagrożenia. Konkretnie przedsięwzięcia, przede wszystkim zaś działania zbiorowe są podstawowym tego sposobem”. Zatem określanie pewnej sytuacji mianem problemu społecznego musi być związane z 1) ryzykiem dla fundamentów zbiorowości; 2) zgodą co do faktu tego zagrożenia, usta-

lonej pomiędzy członkami społeczności oraz 3) przekonaniem o szansach jego przezwyciężenia. Czy te warunki są spełnione w przypadku starzenia się populacji? Można na te kwestię spojrzeć, analizując skalę zjawiska starzenia się społeczeństwa. Problemy społeczne mogą bowiem dotyczyć niewielkich grup czy społeczności, ale też występować w szerszym zakresie, jak np. państw, regionów. Mogą również mieć charakter globalny. Biorąc pod uwagę analizy zjawiska starzenia się populacji, prowadzone przez instytucje globalne, takie jak Światowa Organizacja Zdrowia, trzeba podkreślić globalny charakter tego zjawiska. Jeśli z kolei skorzystamy z przygotowanej przez Ryszarda Szarfenberga (2001, s. 162) listy wymiarów problemów społecznych, wśród których są m.in.: 1) liczebność populacji dotkniętych problemami i jej udział w całej zbiorowości; 2) strukturalne położenie grup dotkniętych problemami; 3) liczebność osób zajmujących się zawodowo lub społecznie danym problemem; 4) przyczyny negatywnej oceny danego zjawiska; 5) możliwość poradzenia sobie z problemem przez tych, których on dotyczy; 6) ocena przewidywanych bądź rzeczywistych konsekwencji, to nie pozostanie nam nic innego, jak uznać starzenie się społeczeństw na całym świecie za problem społeczny. W jednym z kluczowych województw Polski – na Mazowszu – jak prognozuje GUS (*Prognoza ludności...*, 2015), w 2050 r. na 1000 wnuków przypadając będzie aż 2382 dziadków, a osoby powyżej 65. roku życia będą stanowić 30% społeczeństwa. Ta wzrostowa tendencja jest wspólna dla innych województw Polski, ale też w mniejszym lub większym stopniu zbieżna z prognozami demograficznymi dla Europy. Wydłużanie się czasu trwania życia jest faktem.

Poza faktami demograficznymi mamy w kontekście starości traktowanej jako problem społeczny przesłanki o charakterze psychospołecznym. Wśród nich znajdują się negatywne stereotypy osób starszych, kojarzące starość ze słabością, frustracją, słabością, brzydota i końcem życia. Te stereotypy powstają na podstawie obowiązującego kultu piękna, młodości, sprawności i iluzji nieśmiertelności, ale też wynikającej z nich tabuizacji tematów: przemijania, choroby, niesprawności i śmierci. Ten podział w niewielkim stopniu znosi tolerancja dla „naszych” seniorów (dziadków i innych członków rodziny w podeszłym wieku) oraz odrzucenie „obcych” seniorów – przypadkowo spotykanych w przestrzeniach publicznych osób w wieku podeszłym, które nie są traktowane już tak pobłażliwie i z wyrozumiałością jak członkowie zanikających, niestety, rodzin wielopokoleniowych. Kolejnym czynnikiem przyczyniającym się do traktowania starości jako problemu społecznego jest nienadążanie, głównie za szybko zmieniającymi się

modami, technologiami, stylami i sposobami życia. Osoby starsze są często wykluczone cyfrowo, edukacyjnie i społecznie. W wielu przypadkach jest to efekt automarginalizacji. Ale nie tylko czynniki wewnętrzne populacji seniorów wpływają na ich bierność społeczną; również czynniki dyskryminacyjne, zawarte w systemach polityki społecznej (pomocowym, opiece zdrowotnej, polityce mieszkaniowej), a także w mechanizmach rynkowych (ryнку pracy, rynku dóbr, rynku usług, szczególnie tych komercyjnych), prowadzą do wycofania z aktywności gospodarczej i społecznej osób starszych przy jednoczesnym „trwaniu” tych osób i ich problemów jednostkowych w przestrzeni życia politycznego, gospodarczego i społecznego. W ten sposób starość, traktowana jako problem społeczny, zagraża podstawowym normom, wartościom, regułom instytucjonalnym i porządkowi społecznemu. Nie w znaczeniu wartościowania starości jako zjawiska złego, ale przyczynie wytwarzania zagrażających mechanizmów odnoszenia się do starości, przy jednoczesnej tendencji do jej dominacji ilościowej w perspektywie następnych kilkudziesięciu lat.

W tej sytuacji konieczne są zabiegi interwencyjne, które powinny być aplikowane we wszystkich obszarach, w których problem starzenia się społeczeństwa może występować – w gospodarce, polityce społecznej, ale też w przestrzeniach społecznych. W tym sensie praca socjalna, która ma działać na korzyść osób starszych, określana w prezentowanym artykule mianem gerontologicznej pracy socjalnej w obszarze oddziaływań pomocowych, może stać się narzędziem takich interwencji wobec problemu społecznego (Frysztacki, 2006, s. 23).

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie możliwego rozumienia gerontologicznej pracy socjalnej w szerszym kontekście pracy socjalnej. Ponadto zamiarem autorki jest nakreślenie celów, zasad, zadań i przestrzeni, w których gerontologiczna praca socjalna może okazać się użyteczna dla rozwiązywania problemu starzejącego się społeczeństwa.

GENEZA PRACY SOCJALNEJ

Zakłada się, że osoby w wieku poprodukcyjnym posiadają tzw. kapitał ludzki – społeczny i kulturowy. Kapitał społeczny jest tu ujmowany szeroko jako potencjał współdziałania, osadzony w powiązaniach międzyludzkich i normach społecznych, który może przynosić korzyści osobom, grupom i społeczeństwom. Odkrywaniem tego potencjału powinni zajmować się ci reprezentanci zawodów wsparcia społecznego, dla których zmiana jest

nadrzędnym celem oddziaływań. Do takich zawodów niewątpliwie należy pracownik socjalny i inne pochodne zawody pomocowe – zawody wsparcia społecznego (*helping professions*), które w przypadku analizowanego obszaru mają wpływ na osoby starsze. Pod pojęciem *helping professions* często ujmuje się takie zawody, jak: terapeuta, psycholog kliniczny, doradca zawodowy, pedagog społeczny, pedagog szkolny, terapeuta zajęciowy, arteterapeuta, promotor zdrowia, rehabilitant, psycholog szkoły, logopeda, pedagog specjalny, animator społeczny i w końcu pracownik socjalny (Himelein, 1999). Biorąc pod uwagę polską rzeczywistość obszaru edukacji i pomocy społecznej, należałoby do zawodów wsparcia społecznego włączyć asystentów rodziny, koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, streetworkerów, kuratorów sądowych i społecznych, resocjalizatorów, a ze zbioru profesji zbieżnych z obszarem wsparcia osób starszych również gerontologów (społecznych i klinicznych), geriatrów, asystentów osób niepełnosprawnych, asystentów osób starszych, opiekunów i innych różnie nazywanych pracowników w instytucjach wsparcia, gdzie przebywają osoby starsze. Należy podkreślić, że nie wszystkie wymienione znajdują odzwierciedlenie w katalogu zawodów zarejestrowanych na liście zawodów. Biorąc jednak pod uwagę procedurę rejestracji (oddolną petycję osób zainteresowanych zarejestrowaniem jakiegoś zawodu), moim zdaniem, nie należy przejmować się brakiem oficjalnego zarejestrowania danej aktywności zawodowej. Może to być bowiem kwestia czasu, żeby określona aktywność zyskała miano statusu zawodowego.

Praca socjalna, jak piszą Krzysztof Frysztański i Janusz Radwan-Pragłowski (2009, s. 18), ma swoją „długą” i „krótką historię”. Ta druga obejmuje mniej więcej ostatnie sto kilkanaście lat. Ta pierwsza sięga korzeniami aż do zamierchłej starożytności, do Wielkiej kolonizacji Greków, odbywającej się w okresie dwóch wieków pomiędzy VIII i VI w. p.n.e. To właśnie sposób organizacji greckiej *polis* mógł przyczynić się do powstania pierwszych reguł społecznego wspierania w ramach danej wspólnoty (tamże, s. 32). Jak pokazują wspomniani autorzy, pierwsze idee filantropijne powstawały poprzez mity, poezję (tamże, s. 35–38) i filozofię, co niejednokrotnie było zaprzeczeniem jej głównych założeń traktowania filozofów jako wyłączonych z działań na rzecz poprawiania sytuacji społecznej obywateli (tamże, s. 57–62). W historii myśli społecznej, filozoficznej i politycznej przeplata się pewien jeszcze wtedy niezdefiniowany nurt społecznej postawy filantropijnej, która przeradza się w pracę socjalną, dojrzewając w toku postępujących dziejów społecznych interakcji. W kształtowaniu się tego zjawiska, określanego mianem pracy socjalnej, uwzględniano wzorce oddziaływań i teorii

wypracowanych w Stanach Zjednoczonych (np. doświadczenia Settlement House Movement), w Wielkiej Brytanii (Charity Organization Society), w Niemczech (konceptje pedagogiki społecznej), we Francji i Włoszech (konceptja asystentów socjalnych), a także polskiej tradycji opieki społecznej i opiekuna społecznego (H. Radlińska). Uznaje się, że praca socjalna jako taka istnieje i rozwija swój dorobek jako dyscyplina od około wieku. W tym czasie podejmowano wielokrotne próby definiowania tego zjawiska, poprzez uwypuklanie jej zadań, obszarów działania, roli realizatorów, opisując systemy wartości i filozofię działania, podmioty, instytucje realizujące pracę socjalną i inne kryteria definicyjne.

DEFINICJE PRACY SOCJALNEJ

Zbiór definicji, stanowiący obszar analiz pozwala na stosowanie różnorodnych kategorii i systematyzacji (Szmagałski, 1999, s. 202; Szmagałski, 2011, s. 170; Szarfenberg, 2011, s. 43–73; Kaźmierczak, 2006, s. 95–104; Rym-sza, 2012b; Radlińska, 1961, s. 355; Radlińska, 1984, s. 256–258; Kamiński, 1980, s. 85–86; Payne, 2008; DuBois, Miley, 1992, s. 5, Wódz, 1999, s. 13; Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej; Wolska-Prylińska, 2010, s. 22; Szatur-Jaworska, 1995, s. 108; definicja Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych – IFSW, 2014). Można w nich wyodrębnić: 1) funkcje pracy socjalnej; 2) motywy/intencje pracy; 3) stosowane oddziaływania; 4) cele pracy; 5) wartości realizowane w jej przebiegu; 6) umiejętności potrzebne do jej wykonywania; 7) miejsce w systemie pomocowym; 8) podmiot oddziaływania; 9) metody i techniki jej stosowania; 10) podmiot jej realizacji. Kategorie te można uznać za szczegółowe, poddające analizie określone składniki definicji i ich akcenty.

Analizowane definicje są wybrane spośród stworzonych przez polskich badaczy i występujące w polskiej rzeczywistości kulturowej. Tym samym nawiązuję do spostrzeżenia Jerzego Szmagałskiego, który pisze o dwóch tendencjach w definiowaniu pracy socjalnej. Pierwszą z nich można określić mianem „uniwersalistycznej”, drugą natomiast „znacjonalizowanej”. Pojęcie „znacjonalizowany” nie występuje u Szmagałskiego, tylko na podstawie jego opisu zostało przeze mnie zaproponowane. W tej ostatniej metodzie chodzi o relatywizację funkcji, metod i podstaw teoretycznych do specyfiki kulturowej, prawnej, społecznej i ekonomicznej kraju, w którym praca socjalna jest uznana za profesję lub zinstytucjonalizowana. W tej pierwszej, jak się można domyślić, chodzi o postulat wypracowania jednej wspólnej, uniwersalnej

koncepcji pracy socjalnej, obowiązującej niezależnie od czynników znaczących dla podejścia „znacjonalizowanego” (Szmagałski, 2011, s. 170). Będąc zwolenniczką podejścia „znacjonalizowanego” do definiowania pracy socjalnej, przegląd definicji rozpocznę, wbrew chronologii ich powstawania, od ujęć, wypracowanych w obszarze polskiej myśli socjalnej. Jako definicję wyjściową do niniejszych analiz przyjmę tę, stworzoną przez Helenę Radlińską, która posługiwała się pojęciem pracy społecznej. Polega ona na „wydobyciu i pomnażaniu sił ludzkich, na ich usprawnianiu i organizacji wspólnego działania dla dobra ludzi” (Radlińska, 1961, s. 355). Dalej autorka twierdzi, że pracownik społeczny nie może być utożsamiany z działaczem społecznym, funkcjonującym w obszarze ideologii religijnej czy politycznej, a raczej ma za zadanie „planować przemiany, zastanawia się jak do nich doprowadzić, organizuje urządzenia społeczne obmyślając odpowiednie sposoby sprawnego działania” (Radlińska, 1984, s. 256–258). Wyraźnie wyodrębnia się tu wątek celów oddziaływań pomocowych, wartości im przyświecających oraz odbiorców działań, a także preludeum do postulatów związanych z profesjonalizacją spadkobierczyni „pracy społecznej”.

Inny polski teoretyk pracy socjalnej, Aleksander Kamiński, używający jej pojęcia w kontekście pedagogiki społecznej, z której w polskiej tradycji wyrasta praca socjalna, definiuje ją w kontekście oświaty, kultury i samorządności społecznej, proponując jej wykorzystanie poza tradycyjną opieką społeczną. Praca socjalna ma za zadanie realizację działań zmierzających do zaspokojenia szczególnych potrzeb społecznych, socjalno-bytowych i kulturalno-wychowawczych, przy czym „praca socjalna jest czymś zasadniczo różnym od opieki społecznej i służby społecznej. Wyzwolona ostatecznie z ograniczeń dobroczynności, oparta na budżecie państwa i wielkich struktur społecznych państwa socjalistycznego (rady narodowe, związki zawodowe, stowarzyszenia spółdzielcze), praca socjalna ma zapewnić trwałą fundament materialny, umożliwiającą rozwinięcie szerokiego frontu aktywności społeczno-wychowawczej w zakresie wyrównywania (kompensowania) braków biologicznych, społecznych i kulturalnych oraz wspomagania pomyślnego rozwoju jednostek i grup społecznych. Poczynania socjalne mają zarówno uzupełniać potrzeby bytowe ludzi (w szczególności o obniżonych możliwościach samodzielnego dawania sobie rady w trudnościach życiowych), jak i wzmocnić szanse rozwojowe szerszych rzesz, którym udostępnia się odpowiednie urządzenia usługi – także z zakresu kultury” (Kamiński, 1980, s. 85–86). Akcentowanie państwa socjalistycznego w przytoczonym cytacie ma charakter wyłącznie historyczny, ukazując genezę i uwarunkowania rozwoju pracy socjalnej.

W ujęciu Kamińskiego praca socjalna jest godną reprezentantką nurtu pedagogiki społecznej, łącząc elementy teorii wychowania z polityką społeczną. Ma służyć kompensowaniu deficytów środowiska wychowawczego, rodzinnego, społecznego i edukacyjnego, realizując w dużym stopniu funkcje opiekuńcze wobec jednostek i grup osłabionych społecznie. Może być pomocna w sytuacji aktywizowania i wspierania rozwoju tych jednostek, grup, a nawet całych zbiorowości, poprzez edukację, kulturę, ale też we współpracy z jednostkami i grupami, których nie można określić mianem zagrożonych marginalizacją czy marginalizowanych. Ten uniwersalny charakter pracy socjalnej prowadzi do mocno środowiskowego akcentu jej działalności i docelowo staje w opozycji do ściśle instytucjonalnego wariantu pracy socjalnej.

Istnieje również nurt definicyjny, opisujący pracę socjalną jako usługę społeczną, realizowaną w ramach instytucji pomocy społecznej. Tego typu opis zawiera definicja Szmagalskiego (1999, s. 202), który twierdzi, że praca socjalna jest „(...) celową i zorganizowaną pomocą współczesnych społeczeństw swoim niewydolnym ekonomicznie, społecznie lub fizycznie członkom. We współczesnym państwie, w którym prowadzona jest praca socjalna, mieści się ona w szerszym zakresie środków bezpośredniej zindywidualizowanej pomocy, określonych ogólnie jako usługi społeczne (*social services*)”. Do tego określenia nawiązują inni współcześni badacze z obszaru polityki społecznej, np. Ryszard Szarfenberg (2011, s. 43–73).

W poszukiwaniu definicji pracy socjalnej należy również sięgnąć po tę wypracowaną przez Tomasza Kaźmierczaka, który – analizując pracę socjalną z socjologicznego punktu widzenia – podkreśla jej zinstytucjonalizowany obszar praktyki o charakterze zawodowym i/lub *quasi* zawodowym. Zdaniem autora jest ona konsekwencją procesu społecznego podziału pracy. Jak pisze Kaźmierczak (2006, s. 95–104), tak rozumianą pracę socjalną „da się scharakteryzować wskazując na jej: 1) istotę i obszar aktywności; 2) misję; 3) kontekst aksjologiczny; 4) kontekst instytucjonalny; 5) model praktyki”. Tym samym autor ten ukazuje składniki świadczące o autonomii pracy socjalnej wobec innych profesji polegających na wsparciu. Omawiając po kolei wyróżnione aspekty, Kaźmierczak podaje, że istotą pracy socjalnej jest poprawa społecznego funkcjonowania jednostek traktowanych zarówno jako autonomiczne podmioty, jak i jako członkowie grup społecznych (rodziny, społeczności – lokalnej oraz społeczeństwa). Obszarem aktywności pracy socjalnej są relacje między jednostką a środowiskiem społecznym. Misją pracy socjalnej jest zmiana społeczna, dokonywana w efekcie świadomo-

mie podejmowanych i planowo prowadzonych działań, która manifestuje się zarówno w życiu jednostki, rodziny, grupy społecznej, społeczności oraz pośrednio w całym społeczeństwie. Kontekst aksjologiczny wyznacza podmiot pracy socjalnej, czyli człowiek, dla którego najistotniejsze są wartości równości, sprawiedliwości, godności i wolności. Przestrzeganie tych wartości oraz wyrastających z nich: prawa do samostanowienia, zakazu dyskryminacji, poszanowania indywidualności, partnerstwa i podmiotowości stanowią o tożsamości pracy socjalnej. Działalności, w której te wartości są zaprzeczane, nie można określić mianem pracy socjalnej. Jeśli chodzi o kontekst instytucjonalny, to praca socjalna jest praktykowana w ramach instytucji publicznych lub realizujących zadania publiczne. Nie jest to zawód wolny, w którym pracownik socjalny mógłby być rzecznikiem interesów jednej strony (usługobiorcy). Zawsze musi on uwzględniać interes swojego pracodawcy, stąd mowa o braku autonomii i o tzw. węzle podwójnej odpowiedzialności. W końcu model praktyki, zdaniem Kaźmierczaka, oscyluje wokół relacji pomocy i struktury interwencji. Ta pierwsza jest warunkiem niezbędnym uruchomienia interwencji. Druga zaś ma charakter dynamiczny i procesualny, realizowany na podstawie systematyczny przemyślany system oddziaływań, ukierunkowany na osiągnięcie określonego celu, za pomocą zidentyfikowanych zasobów. Czasami struktura interwencji układa się wokół rozwiązywania problemów (Burgess, 1996). Definicja Kaźmierczaka wydaje się najpełniejsza w obszarze polskiego namysłu nad pracą socjalną w środowisku akademickim i może być uznana za próbę poszukiwania unikalności tej dziedziny wiedzy i praktyki.

Przywołane definicje charakteryzują się jedną wspólną trudnością, a mianowicie brakiem wyraźnej linii demarkacyjnej oddzielającej pracę socjalną od innych zawodów pomocowych. Konieczność współpracy z innymi specjalistami „od pomagania” siłą rzeczy wpływa na rozmycie tej granicy, jednak w celu budowania autonomii zawodowej pracy socjalnej takie podziały trzeba stawiać. Z propozycją rozwiązania przychodzi koncepcja Malcolma Payne’a (2008), który pisze, że pracę socjalną charakteryzują cztery obszary wyróżniające ją od innych zawodów pomocowych – po pierwsze, specyficzny obszar jej praktyki, po drugie, instytucjonalny wymiar jej uprawiania, po trzecie, kwestia przynależność do grupy zawodowej i w końcu, po czwarte, odrębność aksjologiczna.

Na koniec przytoczonych polskich definicji pracy socjalnej, stworzonych z uwzględnieniem polskiej rzeczywistości społeczno-politycznej, można przywołać definicję ustawową, przedstawioną w ustawie o pomocy społecz-

nej z 2004 r., która traktuje pracę socjalną jako „działalność zawodową mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmocnieniu lub odzyskaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi” (art. 6 ustawy o pomocy społecznej). Uzupełnieniem tej definicji jest art. 45 tejże ustawy, w którym określani są odbiorcy, metody, techniki i zasady pracy socjalnej. Z przytoczonej definicji jasno wynika instytucjonalny charakter pracy socjalnej, która poprzez ustawowe unormowanie staje się elementem polityki społecznej państwa – a co za tym idzie – ma charakter mocno zinstytucjonalizowany i sformalizowany.

NIEFORMALNA PRACA SOCJALNA

W tradycji pojęcia pracy socjalnej można odnaleźć jego węższe i szersze rozumienie, a także podzielić definicje pracy socjalnej na te, które zachowują formalny charakter tego pojęcia, jak i te, które wzmacniają ujęcie nieformalne. Pisząc o formalnym rozumieniu, mam na myśli takie ujęcie, które czyni pracę socjalną jednym z narzędzi systemu pomocy społecznej poprzez zapisy w ustawie i pochodnych jej rozporządzeniach. W tym znaczeniu praca socjalna jest to „działalność zawodowa mająca na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez wypełnianie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi” (tamże). Praca socjalna jest tu zaliczona do katalogu form realizowania pomocy społecznej. W ujęciu formalnym zatem, po pierwsze, pracownik socjalny pracuje wyłącznie z osobami w szeroko rozumianym kryzysie społecznym, a nie ze wszystkimi, którzy tego potrzebują (w świetle przekonania o tym, że praca socjalna jest usługą socjalną a nie społeczną właśnie). Po drugie, pracownik socjalny ma przygotowywać klienta do przekierowania go do poradnictwa specjalistycznego w zależności od rozpoznanych problemów (zgodnie z założeniem o asystenturze socjalnej). Ograniczanie pracy socjalnej do usługi socjalnej w odniesieniu do wsparcia seniorów jest raczej redukujące pomoc niż ją upowszechniające. Formalne ujęcie pracy socjalnej raczej zawęży, niż poszerza katalog jej działań, ale też pozostawia niedoprecyzowanymi sposoby jej realizacji, jedynie postulując efekty i podmioty oddziaływania.

Istnieje drugi nurt rozumienia pracy socjalnej, który ma oparcie w doświadczeniach zagranicznych, ale też znaczącą tradycję w praktyce i teorii polskiej. Mówi się o nim często w literaturze przedmiotu jako o pracy na

pograniczu systemu pomocy lub też specjalistycznej pracy socjalnej. Dotyczy to sytuacji, w której praca socjalna jest realizowana w instytucjach, w których są zatrudnieni inni specjaliści „od pomagania” (Rymsza, 2012a i 2012b). Na świecie wyróżnia się np. psychiatryczną pracę socjalną, szkolną pracę socjalną, pracę socjalną w więzieniu, pracę socjalną w doradztwie rodzinnym i zawodowym, natomiast w polskiej tradycji można znaleźć zarówno rozwiązania systemowe, jak i dobre praktyki pracy socjalnej w środowisku lokalnym (na obszarach wiejskich mówi się o pracy socjalnej na wsi), w instytucjach służby zdrowia, a także pracę socjalną w zakładzie pracy, choć to chyba nie najchlubniejszy przykład działalności na obrzeżach systemu na polskim podwórku wydziałów socjalnych w dużych zakładach pracy w okresie PRL (Szmagałski, 1996, s. 74–76). Wciąż postuluje się poszerzenie oddziaływań pracy socjalnej w więziennictwie, w resocjalizacji oraz w doradztwie rodzinnym (szczególnie wobec rodzin rokujących zmianę lub doraźnie potrzebujących wsparcia, a nie znajdujących się na stałe w systemie pomocy społecznej).

O „nieformalnej pracy socjalnej” w rozumieniu przedstawionym w niniejszej pracy pisze Marek Rymsza (2012b), który podsumowując badania na temat pracowników socjalnych z 2010 r., pokazuje, że ta grupa pracowników socjalnych, którzy funkcjonują zawodowo na obrzeżach systemu pomocy społecznej, w interdyscyplinarnych zespołach w instytucjach i organizacjach wsparcia specjalistycznego, ma większy potencjał do realizowania pracy socjalnej i do rozwoju zawodowego niż ci, którzy pracują w tradycyjnych instytucjach pomocowych (OPS-ach i PCPR-ach), uznawanych za bardziej zbiurokratyzowane. Nieformalna praca w tym znaczeniu nie oznacza nieprofesjonalnej czy też wykonywanej *ad hoc*, bez formalnego zakorzenienia w instytucji. Chodzi raczej o pracę socjalną odbiurokratyzowaną, elastyczną, w której potrzeby klienta są ważniejsze niż interes systemu. W pracy socjalnej nieformalnej jest zredukowana jej funkcja kontrolna, a uwypuklona funkcja wspierająca. Zarówno pracę socjalną formalną, jak i nieformalną można zaliczyć do działalności profesjonalnej zgodnie z tym, o czym pisze Zofia Butrym (1998, s. 10), że „podstawą różnicy pomiędzy profesjonalną pracą socjalną a działalnością społeczną, prowadzoną przez osoby prywatne i instytucje charytatywne jest profesjonalne wykształcenie pracowników socjalnych i ich społeczny mandat do wykonywania funkcji zawodowych, co wiąże się z odpowiedzialnością wobec społeczeństwa”. Nieformalna praca socjalna ma większą niż jej formalna odmiana funkcję koordynacyjną, uwspólniającą różne formy możliwej pomocy i zarządzającą

cą nimi. Zarówno w nieformalnej, jak i formalnej pracy socjalnej pracownicy socjalni są ekspertami od pomagania, ale w ujęciu formalnym nie mają oni możliwości pełnego wykazania się swoimi eksperckimi kompetencjami, ze względu na ograniczenia systemowe (prawne) oraz na brak zaufania do ich wiedzy i umiejętności ze strony ich przełożonych oraz osób zarządzających lokalnymi systemami politycznymi.

Należy zaznaczyć, że istnieje pewna definicyjna wyrwa w dorobku polskiej myśli na temat pracy socjalnej. Po okresie jej wyodrębniania z pedagogiki społecznej dość szybko pojawili się „transmitterzy” zagranicznego myślenia o pracy socjalnej. Stąd dość dużo komentarzy i cytowań definicji pracy socjalnej, pochodzących głównie z literatury amerykańskiej, dzięki zagranicznym studiom polskich socjologów i pedagogów oraz na skutek tłumaczenia tejże literatury na język polski. To właśnie z niej są w dużej mierze zaczerpnięte definicje naukowców zagranicznych, którzy są przywoływani w prezentowanym opracowaniu. Brakuje natomiast samodzielnych, współczesnych, dostosowanych do polskiej rzeczywistości społeczno-kulturowej prób stworzenia definicji pracy socjalnej, nieobciążonej bagażem zagranicznych doświadczeń. Być może wynika to stąd, że w ramach polskiego systemu pomocy społecznej trwa nieustanna dyskusja na temat roli, miejsca, zadań i postulowanego charakteru pracy socjalnej. Należy również pamiętać, że praca socjalna została zagarnięta przez system pomocy społecznej w nurcie instytucjonalnym, co z jednej strony chroni ją i promuje jako zawód, z drugiej – ogranicza skuteczność działań.

W Polsce obecnie jest dość ciekawa sytuacja związana z wykonawcami pracy socjalnej – formalnymi i rzeczywistymi. Z jednej strony jedynym usankcjonowanym prawnie wykonawcą pracy socjalnej jest pracownik socjalny, chroniony przez określone przepisy prawne, a z drugiej – są inni, rzeczywisci wykonawcy pracy socjalnej (np. asystenci rodziny czy wychowawcy w placówkach wsparcia dziennego), którzy jednak wykonują ją co do zakresu merytorycznego, a nie jako usankcjonowani pracownicy socjalni. W ten sposób następuje „wylewanie się” pracy socjalnej poza jej prawne ramy, co zaczyna prowadzić do swoistego łamania monopolu na wykonywanie pracy socjalnej. Oczywiście jest to sytuacja zagrażająca profesjonalizacji pracy, ale dla badacza zagadnienia, mogącego analizować standardy pracy socjalnej, motywację do jej podejmowania, zakres zadań rzeczywistych i postulowanych oraz ocenę pracy socjalnej w kategoriach aksjologicznych, prakseologicznych i etycznych, dostrzeżenie tego ukrywanego w Polsce zjawiska staje się inspirującym wyzwaniem badawczym.

HUMANISTYCZNY WYMIAR PRACY SOCJALNEJ

Narzędziem realizacji pracy socjalnej jest człowiek – pracownik socjalny, „pomagacz”, filantrop, posiadający predyspozycje osobowościowe, motywację do pracy oraz rozwijający system umiejętności. Podobnie podmiotem oddziaływania jest również człowiek – słabszy, pokrzywdzony, nieumiejący funkcjonować w społecznych sytuacjach i relacjach. Praca socjalna jest zatem działaniem relacyjnym, dokonywanym na człowieku i przez człowieka. Ma ona zatem bardzo silny charakter humanistyczny, nie tylko z racji materii, w której operuje, ale przede wszystkim ze względu na zasady tego funkcjonowania. Celem bowiem wszelkich interwencji jest zmiana, poprawa, rozwój, czyli progres.

W tym sensie praca socjalna jest działaniem dynamicznym, nieustannie zmiennym i prowadzącym do zmian i przeobrażeń. Można stwierdzić, że jest silnie (na wielu poziomach i w wielu swoich wymiarach) procesualna, związana z nieustanną zmianą, która jest jedynym aksjomatem. Opis procesów i mikroprocesów tworzy swoistą praktykę i mikropraktykę pracy socjalnej.

Składają się na nią trzy konteksty, które da się wyodrębnić z szerokiej perspektywy definicyjnej. Pracę socjalną można rozumieć jako: 1) metodę oddziaływania, interwencji, zmiany; 2) oddziaływanie na określone grupy usługobiorców/klientów; 3) system organizacyjno-instytucjonalno-prawny. W ramach tego podziału można też wyróżnić inny, przenikający ten pierwszy, a mianowicie trzy perspektywy pracy socjalnej: a) perspektywę pomagającego; b) perspektywę wspieranego i c) perspektywę instytucji. Oś pierwszej z wymienionych perspektyw wyznaczają potrzeby klienta – zarówno jawne (najczęściej finansowe), jak też ukryte, których wydobycie zależy od umiejętności i jakości relacji z pracownikiem socjalnym. W pierwszej perspektywie są również zasoby, którymi dysponuje klient – począwszy od materialnych, poprzez osobiste i rodzinne, po środowiskowe. W interesie klienta jest zaspokojenie swoich potrzeb, ale też rozwijanie jego zasobów. Najgłębiej ukrytym, niedostępnym wymiarem perspektywy klienta jest wymiar humanistyczny, z przynależnymi mu treściami aksjologicznymi. Klient oczywiście wie, że ma mniej lub więcej praw, ale nie do końca uświadamia sobie, na mocy jakich przesłanek te prawa mu przynależą. Na najgłębszym poziomie swojego istnienia nie do końca identyfikuje się z godnością, przynależącą mu jako człowiekowi. Należy zaznaczyć, że często potrzeby ukryte, zasoby oraz godność mogą być nieuświadomione

przez usługobiorcę i już samo to uświadomienie może pozytywnie wpłynąć na relację pomocową, proces zmiany oraz wzmacniania klienta (*empowerment*). Polscy badacze pojęcia *empowerment* tłumaczą go jako umacnianie, dodawanie sił, wzmacnianie kompetencji i możliwości rozwojowych, wyposażanie w uprawnienia, upodmiotowienie, emancypacja, budzenie sił ludzkich, wzmocnienie. Pojawiają się również głosy za tłumaczeniem „upełnomocnienie”. Ta ostatnia formuła, moim zdaniem, najlepiej wypukla sens tego słowa, pozostawiając jego charakter dobrowolnego i wewnętrznego wyboru podmiotu co do działań zmierzających do odzyskania sił i mocy (Gray, Webb, 2012, s. 9; Szmagalski, 2011, s. 176; DuBois, Miley, 1999, s. 139–141; Gawęcka, 2004).

Drugą perspektywą przenikającą wszystkie konteksty pracy socjalnej jest perspektywa pracownika socjalnego, dla którego ważne są zarówno skuteczność jego pracy, profesjonalizm, ale też komfort zatrudnienia, warunki techniczne, jakość współpracy, relacje poziome i pionowe w pracy, rozwój zawodowy i równowaga pomiędzy życiem osobistym i zawodowym. Tę perspektywę może w największym stopniu wzmacniać skutecznie zarządzający przełożony, który może zadbać o wszystkie wymienione potrzeby, w sposób bezpośredni lub pośredni.

Jego postawa ma wpływ na realizację potrzeb w trzeciej perspektywie, a mianowicie w perspektywie instytucji/organizacji. Osia jej potrzeb jest efektywność i trwanie. Instytucja operuje w szerszym kontekście społecznym, prawnym, ekonomicznym, systemowym, co będzie jednocześnie wpływać na jej funkcjonowanie. Ratunkiem dla tak skomplikowanego układu powiązań jest troska o ludzi, którzy tworzą instytucje oraz którzy z niej korzystają. Niestety bardzo często zderzenie trzech perspektyw powoduje napięcia, konflikty i wtedy ratunkiem są skuteczne negocjacje potrzeb w zakresie trzech opisanych perspektyw.

Należy wspomnieć jeszcze o jednym paradoksie pracy socjalnej, który towarzyszy jej od samych początków rozwoju, a mianowicie o nierozzerwalnym związku funkcji emancypacyjnej pracy socjalnej z jej funkcją kontrolną. Praca socjalna, poza wzniosłymi ideałami wspierania, pomocy, wprowadzania zmiany, zaspokajania potrzeb, ma też regulować i egzekwować zachowania i postawy osób, dbać o przestrzeganie norm społecznych, a w przypadku ich naruszenia wkraczać samodzielnie lub we współpracy z innymi służbami społecznymi. Dlatego posiada pełnomocnictwa prawne oraz określoną władzę, na mocy której tę kontrolę może sprawować (Szmagalski, 2012, s. 251–253; Beckett, 2010, s. 24). W polskiej rzeczywistości

narzędzia kontroli i nadzoru są rozproszone w kilku, jeśli nie kilkunastu aktach prawnych. Każdy praktyk pracy socjalnej może potwierdzić konieczność orientowania się nie tylko w ustawie o pomocy społecznej, czy Kodeksie Postępowania Administracyjnego, lecz także w wielu innych aktach prawnych, które dodatkowo są niezwykle często nowelizowane.

Podsumowując te rozważania na temat definicji pracy socjalnej, można również zsyntetyzować te definicje, ujmując ją w następujące kategorie o charakterze socjologicznym, traktując pracę socjalną jako: 1) rolę społeczną; 2) instytucję; 3) usługę; 4) system; 5) relację. Podział ten niewątpliwie nie wyczerpuje możliwych interpretacji, ale pozwala na syntetyczne ujęcie zjawiska pracy socjalnej w ściśle społecznych ramach. Każda z tych charakterystyk mogłaby stanowić przedmiot odrębnego, poszerzonego omówienia, a w tym miejscu zasygnalizowana niech inspirowanie do odrębnych poszukiwań.

PRACA SOCJALNA Z SENIORAMI – KU SPECJALIZACJI USŁUGI

W toku rozwoju pracy socjalnej następuje jej specjalizacja. W Polsce ma ona wymiar jedynie formalny. Na etapie kształcenia do zawodu pracownika socjalnego studenci wybierają specjalizację, którą kończą w ramach studiów licencjackich bądź magisterskich. Coraz częściej w ramach tych specjalizacji pojawia się profil pracy socjalnej z osobami starszymi. Ponadto czynni zawodowo pracownicy socjalni po przepracowaniu pięciu lat w zawodzie mogą ubiegać się o tytuł specjalisty II stopnia (najwyższego) i w ramach szkolenia z tego zakresu ukończyć jeden z dziesięciu profili tej specjalizacji – pracę socjalną z osobami starszymi i ich rodzinami. Niestety posiadanie wykształcenia sprofilowanego na pracę z osobami starszymi lub podobnej specjalizacji nie oznacza w rzeczywistości zawodowej wspierania wyłącznie tej grupy klientów systemu pomocy społecznej. Może nawet oznaczać, że ze względu na lokalną specyfikę klientów pomocy społecznej pracownik socjalny ma znikomą kontakt bądź wcale go nie ma z tym profilem klientów, na temat którego zdobywał szczegółową wiedzę i umiejętności.

Niezależnie od tego, w którą stronę będą zmierzać zmiany i reformy systemu pomocy społecznej, w kolejnych latach gerontologiczna praca socjalna będzie nabierała coraz większego znaczenia, chociażby ze względu na zwiększającą się populację osób starszych, ale też na coraz większą potrzebę ich wspierania. Na czym polega odmiennosć pracy socjalnej z osobami starszymi w porównaniu z innymi grupami odbiorców? Otóż przede wszystkim na specyfice samych osób starszych. Wyróżniają się one kilkoma znaczącymi

cechami. Jest to grupa, która staje się coraz liczniejsza, a wszelkie prognozy demograficzne potwierdzają tę tendencję jako stałą. Jest to też grupa posiadająca relatywnie stabilne dochody (emerytury bądź renty), choć w bardzo zróżnicowanej wysokości. Ponadto całą populację cechuje pogarszający się stan zdrowia – jednostki w dobrej kondycji fizycznej są raczej wyjątkami potwierdzającymi regułę. Ponadto jest to grupa niezwykle zróżnicowana pod względem: zainteresowań, sytuacji rodzinnej, sytuacji społecznej, stanu posiadania, wykształcenia, wcześniej wspomnianych dochodów, potrzeb, preferencji, dorobku życiowego i innych wskaźników wpływających na udział w życiu społecznym. Dodatkowo można założyć, że pomiędzy kolejnymi pokoleniami seniorów będą zachodzić znaczące różnice w wymienionych czynnikach, różnicujących seniorów w ramach danego pokolenia, a które będą się zmieniać w każdym kolejnym „nowym” pokoleniu starzejących się kohort. Można zauważyć napięcie pomiędzy poziomem samodzielności i samostanowienia a możliwościami, chociażby wynikającymi z pogarszającego się stanu zdrowia. Osoby starsze poza stanem majątkowym posiadają również bogatsze doświadczenie życiowe, dorobek i innego typu potrzeby. W ten sposób w relacji pomocowej akcenty są kładzione na inne elementy, takie jak: wzmocnienie, wsparcie, akceptację, optymizm, zainteresowanie, bliskość, często też kompensację braku lub deficytów relacji rodzinnych.

Pisząc o odmienności pracy socjalnej z osobami starszymi, należy również wskazać różnice w podstawowym celu jej realizacji. Po pierwsze, starość nie jest, przynajmniej póki co, formalnym powodem udzielania wsparcia z systemu pomocy społecznej. Po drugie, w przeciwieństwie do innych grup odbiorców – np. samotnych lub niewydolnych wychowawczo rodziców, osób uzależnionych, bezdomnych, bezrobotnych, uczestników klęsk, emigrantów i uchodźców – osoby starsze, korzystając ze wsparcia o charakterze pracy socjalnej, oczekują pomocy w zapewnieniu im środków do utrzymania dotychczasowego poziomu życia, ale przede wszystkim nadrzędnym celem pracy socjalnej z osobami starszymi powinien być dodatni bilans życia. Można go dokonać poprzez stworzenie takich warunków do codziennych aktywności, które pozwolą myśleć o etapie życia, jakim jest starość, o relacjach w nim posiadanych, nawiązywanych i podtrzymywanych jako o okresie pozytywnym, rozwojowym, o potencjałach i zasobach, zgromadzonych w historii życia, które na starość mogą być źródłem rozwoju. Zatem naczelnym celem pracy socjalnej z seniorami jest zmiana, ale ta dotycząca bilansu życia, a nie zmiany jego jakości, na taką, której życie seniora nigdy nie miało.

Mimo że w Polsce istnieje dość ograniczona literatura na temat pracy socjalnej z osobami starszymi, a dostępne pozycje w nieostry sposób zestawiają ze sobą pracę socjalną i opiekę (Ray, Phillips, 2014; Chabior, Fabiś, Wawrzyniak, 2014), to dalej zostanie podjęta próba dookreślenia, czym praca socjalna z osobami starszymi może być i w jakim szerszym kontekście prakseologicznym może się umiejscawiać. Głównymi założeniami gerontologicznej pracy socjalnej są następujące kwestie: 1) dążenie do normalizacji stosunków społecznych opartych na równości bez względu na wiek; 2) pomoc przy wchodzeniu w nowe role społeczne przez seniorów; 3) wzmacnianie umiejętności społecznego funkcjonowania na podstawie zasobów własnych, środowiska rodzinnego, lokalnego i systemowego.

PRÓBA DEFINICYJNEGO UJĘCIA GERONTOLOGICZNEJ PRACY SOCJALNEJ

Zanim spróbuję zdefiniować gerontologiczną pracę socjalną, trzeba podkreślić, że nie jest ona tożsama z oddziaływaniami akcyjnymi, okazjonalnymi i jednorazowymi wydarzeniami na rzecz seniorów. Takie jednorazowe formy oddziaływań (projekty) mogą być elementem długofalowego programu, ale nie mogą być uznane, nawet w nurcie nieformalnym pracy socjalnej, za w pełni uprawomocnione metodycznie i merytorycznie. Często też pod hasłem pracy socjalnej uznaje się wypłaty świadczeń, wykonywanie usług opiekuńczych i specjalistycznych usług opiekuńczych. Zdecydowanie należy oddzielić oddziaływanie opiekuńcze czy finansowe od pracy socjalnej, którą można traktować albo jako równoległe narzędzie wsparcia, albo – jak to będzie pokazane w dalszej części tekstu eksperymentalnie – jako metausługę. W końcu gerontologiczna praca socjalna nie jest ani pomocą ze strony rodziny czy najbliższego otoczenia lokalnego seniorów, gdyż nie jest to wsparcie profesjonalne, ani też pomocą instytucjonalną, która wprawdzie może oddziaływać w sposób pozaopiekuńczy lub pozafinansowy, ale bez uświadomionego celu wsparcia. Mam tu na myśli np. organizowanie wolontariatu dla wszystkich grup wiekowych albo udzielanie poradnictwa lub informacji, ale bez uwzględnienia specyfiki funkcjonowania osób starszych. Zatem praca socjalna z seniorami musi mieć charakter teleologiczny od początku do końca.

W świetle tych uwag podejmę próbę zdefiniowania zagadnienia pracy socjalnej z seniorami. Otóż gerontologiczna praca socjalna to określona w czasie działalność profesjonalna wobec osób starszych znajdujących się w sytuacji przymusu lub chęci poprawy swojego położenia społecz-

nego, polegająca na wzmacnianiu tych osób i ich rodzin poprzez dialog upodmiotawiający, poradnictwo, rzecznictwo, informowanie, towarzyszenie oraz dobór innych usług i świadczeń materialnych w procesie kreowania przez nich/dla nich optymalnej sytuacji życiowej, a także działalność o charakterze profilaktycznym czy antydyskryminacyjnym na rzecz osób starszych mająca na celu ich możliwie pełne uczestnictwo w życiu społecznym.

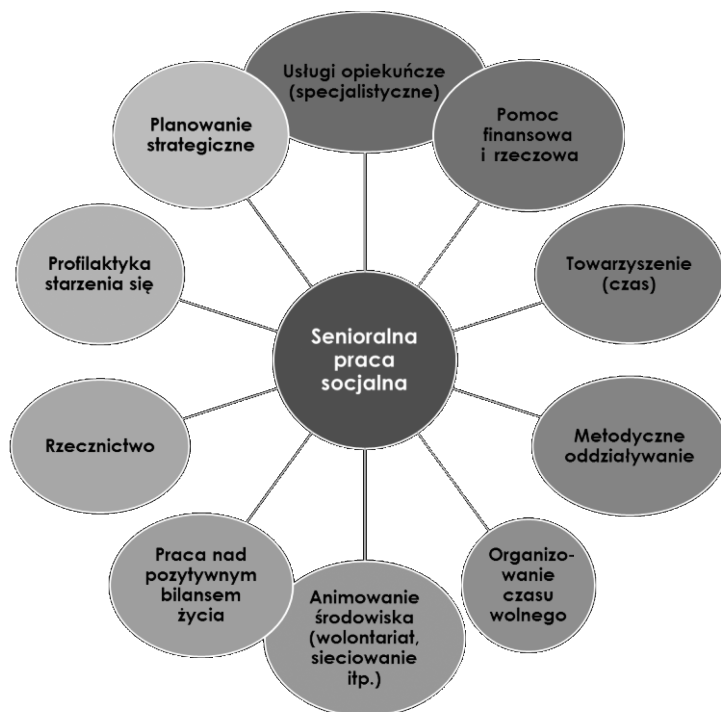
ZASADY I TECHNIKI GERONTOLOGICZNEJ PRACY SOCJALNEJ

Narzędziami gerontologicznej pracy socjalnej byłyby: projekty socjalne, działania międzypokoleniowe, wolontariat seniorów i na ich rzecz, świadczenia finansowe, usługi opiekuńcze i specjalistyczne, rzecznictwo, dialog. Takie zdefiniowanie gerontologicznej pracy socjalnej czyniłoby z niej swobodną metausługę, która poparta solidną diagnozą problemów, zasobów i potrzeb wykorzystywałaby istniejące instrumenty pomocowe dla skonstruowania zindywidualizowanego pakietu usług, zbieżnego z celem programu wsparcia, przygotowanego dla każdego seniora indywidualnie. Zatem można by ją określić jako oddziaływanie bezpośrednie w duchu *empowerment* (por. Wódz, 1999), uzupełniane świadczeniami, usługami, wsparciem instytucjonalnym, organizacyjnymi i nieformalnym. Schemat 1 (por. s. 22) zawiera zadania, jakie w ramach gerontologicznej pracy socjalnej mogłyby wykonywać jej realizatorzy.

Ponieważ praca socjalna z seniorami musi być oddziaływaniem metodycznym, należy podkreślić konieczne elementy, które powinny wchodzić w skład wszelkich interwencji społecznych wobec osób starszych, określanym mianem pracy socjalnej. Wśród nich znajdują się:

1. **Prowadzenie oceny wstępnej (diagnozy), oceny w trakcie (monitoring) i oceny końcowej (ewaluacja)** wszystkich oddziaływań – potrzeb, problemów, zasobów, oczekiwań, możliwości, przebiegu, skutków, rezultatów, powodzeń i porażek.
2. **Ustalanie i praca na podstawie celów** – możliwymi celami może być zmiana, pozytywny bilans życia, integracja, usamodzielnianie, podtrzymywanie dotychczasowego dobrostanu.
3. **Działania nastawione na integrację** – planowość, cele rezultaty, metody (aktywizacja), ewaluacja – każde podejmowane działanie ma być prointegracyjne czy też anyzolacyjne, prowadzące do poszerzania granic integracji osoby starszej z jej bezpośrednim otoczeniem.

4. **Zaangażowanie** – środków ludzkich, materialnych, instytucjonalnych, czasu, potencjału, ale też motywowanie uczestników interwencji do zaangażowania w jej przebieg.
5. **Samorozwój** – refleksja, myślenie krytyczne, sięganie do wiedzy, podnoszenie kwalifikacji i doszkalanie się, samodoksztalcanie, superwizja.



SCHEMAT 1. Zadania realizatorów gerontologicznej pracy socjalnej

Źródło: opracowanie własne.

Pracy socjalnej z seniorami przyświecają podobne zasady jak każdej innej odmianie pracy socjalnej, ale należy szczególnie mocno uwypuklić te zasady, które w odniesieniu do osób starszych mają znaczenie decydujące o skuteczności ich wsparcia. Są wśród nich:

- Zasada autonomii, samostanowienia, podmiotowości osoby starszej, która – mimo że często słabsza i w regresie intelektualnym i fizycznym – nie traci prawa do decydowania o samej sobie. Z nimi

ściśle jest związana zasada informowania i przekazywania prawdy o sytuacji.

- Zasada akceptacji (wrażliwość na różnice) – rozumienie, autentyczne zainteresowanie, uważne słuchanie, adekwatne reagowanie i respektowanie punktu widzenia drugiej osoby i związana z nią zasada autentyczności.
- Zasada pozytywności, optymizmu i pogody ducha, które w odniesieniu do osób starszych wpływają na skuteczność kontaktów i motywację do współpracy.
- Zasada neutralności i obiektywizmu w ocenie sytuacji i interwencji wobec osób starszych oraz związana z nimi zasada normalizacji i egalitaryzacji.
- Zasada kontrolowania zaangażowania emocjonalnego osoby realizującej pracę socjalną oraz zasada korzystania ze wsparcia, co wydaje się istotne z racji naturalnych różnic międzypokoleniowych.
- Zasada budowania zintegrowanego systemu zaspokajania potrzeb, co wydaje się wyrażeniem wprost istoty takiego rozumienia gerontologicznej pracy socjalnej.

Opisując pracę socjalną z seniorami, trzeba podkreślić, że musi być to działalność świadoma, wykonywana albo w ramach instytucji pomocy społecznej, albo na obrzeżach systemu pomocy społecznej lub w ramach lokalnych systemów wsparcia, niekoniecznie oparta na instytucjach, ale obowiązkowo w trybie profesjonalnym. Praca socjalna może obejmować szeroko pojęte oddziaływania pomocowe w ramach funkcjonowania *helping professions*. Osoby wspierające seniorów muszą być do tego przygotowane, znać specyfikę ich funkcjonowania i sposoby ich mobilizacji. Praca socjalna ma się opierać na przesłankach aksjologicznych, przede wszystkim mając na celu dobro człowieka i w tym sensie powinna być bezinteresowna. Ważne jest również, żeby ta działalność była codzienna, ciągła, procesualna, prowadzona z wykorzystaniem systemu ocen działań.

PODSUMOWANIE

Gerontologiczna praca socjalna musi być:

- oparta na przesłankach aksjologicznych – mająca na celu dobro człowieka, bezinteresowna;
- dobrowolna obustronnie;
- określona w czasie, systematyczna, regularna;

- planowa – realizowana na podstawie planu działania;
- elastyczna metodycznie;
- adekwatna do potrzeb seniora;
- oparta na kontrakcie pomocowym (uświadomiona);
- intencjonalna (w sensie realizowania intencji pomagania).

Ze względu na to, że podmiotem jej oddziaływań są osoby starsze, ma ona charakter interdyscyplinarny. Ta cecha przenosi się również na przestrzeń, w których praca socjalna z osobami starszymi może być realizowana. Po pierwsze, w bieżącej sytuacji w Polsce staje się ona elementem pracy instytucji pomocy społecznej, takich jak ośrodki pomocy społecznej, domy pomocy społecznej czy ośrodki wsparcia. Po drugie, praca socjalna z seniorami coraz dynamiczniej wkracza do organizacji społecznych oraz instytucji znajdujących się na tzw. peryferiach pomocy społecznej, takich jak organizacje non-profit czy przedsiębiorstwa społeczne. Wkracza ona również w przestrzeń polityki społecznej i lokalnego systemu wsparcia, a za jego pośrednictwem w obszar samoorganizacji i samopomocy. W końcu praca socjalna, np. w formule animacji społecznej czy streetworkingu, zagospodarowuje się w tzw. środowisku otwartym – w miejscu życia seniorów, poza nurtem instytucjonalnym i organizacyjnym. W ten sposób istotą gerontologicznej pracy socjalnej staje się działalność interdyscyplinarna, zindywidualizowana i na styku różnych instytucji i organizacji.

Jakie mogą być możliwe rekomendacje dla rozwoju gerontologicznej pracy socjalnej w sytuacji, w której wzrasta świadomość niekorzystnych prognoz demograficznych i nadchodzącej srebrnej rewolucji, istnieje niezagospodarowane pole pomiędzy siecią instytucji wspierających najsłabszych seniorów (DPS-y, ZOL-e, hospicja, szpitale) a elitarnymi klubami seniora, uniwersytetami trzeciego wieku oraz występują tendencje do coraz bardziej niezależnych, samodzielnych i zdrowych kolejnych pokoleń seniorów?

Po pierwsze, przede wszystkim należy zadbać o większą liczbę badań społecznych, charakteryzujących tę grupę społeczną, jej potrzeby, aspiracje i możliwości. Badania te mogą dotyczyć również konkretnych rozwiązań praktycznych, związanych z metodami pracy socjalnej z seniorami, w ten sposób będzie się rozwijała praca socjalna jako działalność praktyczna, ale też będzie powstawał dorobek, który w przyszłości uczyni z pracy socjalnej dyscypliną naukową.

Po drugie, należy profilować pracę socjalną z seniorami na poziomie kształcenia formalnego, ale też w taki sposób modyfikować rozwiązania systemowe, żeby posiadane przygotowanie specjalistyczne do pracy z osobami starszymi przekładało się na skuteczność wsparcia.

Po trzecie, wskazane jest podejmowanie działań związanych z animowaniem środowiska seniorów w ramach istniejących instytucji i organizacji osób starszych, co może doprowadzić w większym stopniu do rozwoju inicjatyw samopomocowych, wolontaryjnych i międzypokoleniowych.

Po czwarte, w poszukiwaniu dobrych praktyk można sięgać po wzorce zagraniczne, ale też w większej mierze opracowywać, postulować i realizować polski wzorzec gerontologicznej pracy socjalnej, zakorzeniony w naszej kulturze i świadomości społecznej.

Po piąte, rozwój praktyki pracy socjalnej z seniorami powinien prowadzić do opracowywania, badania i aplikowania coraz to lepszych metod diagnostycznych w obszarze potrzeb społecznych seniorów oraz sposobów komunikowania się z tą grupą wiekową.

W końcu potrzebne są działania uświadamiające innym grupom wiekowym, że kwestia starości jest sprawą immanentnie wrośniętą w każde pokolenie, że wszelkie działania na rzecz osób starszych są jednocześnie działaniami na rzecz nas samych, a podejmowanie tych działań wtedy, gdy mamy jeszcze na to siłę, jest działaniem roztropnym i perspektywicznym.

BIBLIOGRAFIA

- Beckett, Ch. (2010). *Podstawy teorii dla praktyków pracy socjalnej*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Burgess, H. (1996). *Uczenie się przez rozwiązywanie problemów w kształceniu pracowników socjalnych. Historia pewnej innowacji*. Warszawa: Wydawnictwo Interart.
- Butrym, Z. (1998). *Istota pracy socjalnej*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Socjologii UJ.
- Chabior, A., Fabiś, A., Wawrzyniak, J.K. (2014). *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*. Warszawa: CRZL.
- DuBois, B., Miley, K. (1992). *Social Work: An Empowering Profession*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- DuBois, B., Miley, K. (1999). *Praca socjalna. Zawód, który dodaje sił*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Frysztański, K. (2000). Problemy społeczne. W: *Encyklopedia socjologii*, t. 3. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Frysztański, K. (2006). Refleksje nad historią pracy socjalnej. W: K. Słany, A. Małek, I. Szczepaniak-Wiecha (red.), *Z zagadnień historii pracy socjalnej w Polsce i na świecie*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Frysztański, K., Radwan-Pragłowski, J. (2009). *Miłosierdzie i praktyka. Społeczne dzieje pomocy człowiekowi: od filantropii greckiej do pracy socjalnej*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.

- Gawęcka, M. (2004). Koncepcja empowerment jako alternatywny paradygmat pracy socjalnej. W: J. Brągiel, P. Sikora (red.), *Praca socjalna – wielość perspektyw. Rodzina – multikulturowość – edukacja*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Gray, M., Webb, S.A. (2012). *Praca socjalna. Teorie i metody. Podręcznik akademicki*. Warszawa: WN PWN.
- Himelein, M.J. (1999). *A Student's Guide to Careers in the Helping Professions*. Asheville: University of North Carolina.
- IFSW (2014). Global Definition of Social Work. <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>, dostęp: 17.04.2018.
- Kamiński, A. (1980). *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa: PWN.
- Kaźmierczak, T. (2006). *Praca socjalna. Między upośledzeniem społecznym a obywatelnością*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Payne, M. (2008). *What is Professional Social Work?* Bristol: Policy Press.
- Prognoza ludności dla woj. Mazowieckiego na lata 2014–2050* (2015). Warszawa: GUS.
- Radlińska, H. (1961). *Pisma pedagogiczne. Pedagogika społeczna*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Radlińska, H. (1984). *Pracownik społeczny*. W: W. Theiss, *Radlińska*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Ray, M., Phillips, J. (2014). *Praca socjalna z ludźmi starszymi*. Warszawa: IRSS.
- Rymsza, M. (red.). (2012a). *Praca socjalna w organizacjach pozarządowych. Trzeci sektor*, numer specjalny 2012/2013. Warszawa: ISP.
- Rymsza, M. (2012b). Paradoxs polskiej pomocy społecznej. Profesjonalizacja pracy socjalnej na obrzeżach systemu. W: T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *W stronę aktywnych służb społecznych*. Warszawa: Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL.
- Szarfenberg, R. (2001). Problemy społeczne. W: B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Leksykon polityki społecznej*. Warszawa: IPS UW.
- Szarfenberg, R. (2011). Polityka społeczna i usługi społeczne. W: M. Grewiński, B. Więckowska (red.), *Przeobrażenia sfery usług w systemie zabezpieczenia społecznego w Polsce*. Warszawa: WSP TWP.
- Szatur-Jaworska, B. (1995). Teoretyczne podstawy pracy socjalnej. W: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Szmagałski, J. (1996). *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna. Przykład amerykański*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Szmagałski, J. (1999). *Praca socjalna*. W: D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Szmagałski, J. (2011). *Praca środowiskowa a praca socjalna w Zjednoczonym Królestwie*. W: B. Skrzypczak (red.), *Organizowanie społeczności lokalnej. Analizy, konteksty, uwarunkowania*. Warszawa: Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL.

Szmagałski, J. (2012). Nowe tendencje w pracy socjalnej – wciąż te same problemy? W: M. Rymśa (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*. Warszawa: IPS.

Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz.U. 2009 nr 175, poz. 1362).

Wolska-Prylińska, D. (2010). *Projekt socjalny w kształceniu i działaniu społecznym*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.

Wódcz, K. (1999). *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.

GERONTOLOGICAL SOCIAL WORK – TOWARD CONTEXT, DEFINITION AND CHALLENGES

ABSTRACT

Gerontological social work becomes more and more autonomous field of social work and its specificity is connected with the profile of service receivers. Elderly are the social group, who compared to other socially weak groups, have a higher level of capabilities – financial, personal, life-span, relations. They also have various needs and huge diversification inside of this age group. They are a very challenging group in the social care system because of tension between higher resources and increasing need of support.

The aim of the article is to show how the gerontological social work can be described in the wide context of social work theory. There is also an attempt to define and to show the distinctness of gerontological social work as the tool of acting. The perspective of description is more theoretical than formal.

Key words: ageing, elderly, social problems, social work, gerontological social work